

Göblyös Péter

Várhelyi Antal

Egy méltatlanul elfelejtett név a Mátyás templom zenetörténetéből

Sugár Viktor és Bárdos Lajos működését Göblyös Péter ny. radiológus főorvos, egyetemi magántanár (Budapest). a Mátyás templom zenetörténetének egyik

fénykoraként tartják számon, de ahhoz, hogy a két nagyhírű vezéregyéniség eredményesen tudta ellátni munkáját, szükség volt szerényen a háttérben maradó, önfeláldozó, lelkiismeretes segítőtársakra. Ezek között első helyen említendő Várhelyi Antal orgonaművész, aki mindkét karnagy mellett másodkarnagyként működött.

Várhelyi Antal (1907. febr. 23.–1987. febr. 18.) 34 éven keresztül, 1927-től 1961-ig működött a Mátyás templomban, 1935-től másodkarnagyi és orgonaművészi minőségben, 1942 márciusától júliusáig pedig mint az ének- és zenekar megbízott vezetője.

Bajor eredetű polgári családból származott (eredeti neve 1934-ig Wiesenberg). Anyját korán elvesztette, apja az I. világháborúban fogságba esett, 18 éves koráig anyai nagyszülei nevelték, ettől kezdve megélhetéséről magának kellett gondoskodnia.

Zenei képességei már korán, 5–6 éves korában megnyilvánultak, eleinte zongorázni tanult, majd apáca nővére segítségével jutott a máriaremetei kegytemplomba, ahol már 17 éves korában orgonált. 20 éves volt, amikor hallotta őt Sugár Viktor, a Mátyás templom karnagya, maga is kiváló, világjáró orgonaművész, és meghívta a Mátyás templom kántorának.

Közben a Zeneakadémia orgona tanszakán Zalánfy Aladár növendéke volt, az orgonálás mellett zeneszerzést is tanult, a karmesterképzőt is végezte. Növendékkoncerteken is sikerrel szerepelt, 1934-ben egy Bach-émlékhangverseny zárószámaként az *a-moll praeludium és fugá-t* adta elő, majd egy másik hangversenyen Ádám Jenő vezényletével Händel *Dettingeni Te Deum*-ában orgonált. 1935 és '37 között a Vallás és Közoktatási Minisztérium ösztöndíjával Bécsben folytatta orgonatanulmányait, orgonaépítést is tanult. Mivel anyagi körülményei nem engedték meg, hogy Bécsben lakjék, óráira vonattal járt ki az osztrák fővárosba. Tanulmányi sikereiben kitűnő német nyelvtudása is szerepet játszott.

1935-ben már a nagymiséken is orgonált, majd 1935. ápr. 22., húsvét hétfőtől kezdve Sugár másodkarnaggyá és a templom orgonaművészevé nevezte ki. Ezen beosztásait 1961-ben történt kényszerű távozásáig megtartotta.

Az orgonálás mellett tehát karmesterként is működött; első alkalommal 1935. jún. 2-án Schubert *G-dúr misé*-jét és Sztojanovits *Ave maris stella* motettáját vezényelte. Valószínű, hogy a misén ő maga orgonált. A továbbiakban ünnepi alkalmakkor, így Horthy Miklós kormányzó, Angelo Rotta nuncius, Serédi Jusztinián hercegprímás jelenlétében is ő volt az orgonista. Az akkor gyakori rádióközvetítéseknek is rendszeres közreműködője volt.

1936. szept. 2-án, a Buda török fennhatóság alól való felszabadulásának 250. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi misén, Kodály *Budavári Te Deum*-ának ősbemutatóján is ő orgonált, sőt, a bemutatót az ő áldozatkészsége tette lehetővé: mivel Kodály a partitúrát csak egy hónappal a bemutató előtt adta át Sugár Vikornak, Várhelyi másolta le egy hét alatt kb. 100 főre az énekkari szólamanyagot, hogy a próbákat el lehessen kezdeni.

A zenetörténeti jelentőségű bemutató hősei: a karmester Sugár Viktor volt, Várhelyi Antal az orgonista, a szólókat a megbetegedett Ritter Irén helyett beugróként Szabó Ilonka, a többi szólót Kisfaludy Melanie, Laczó István és Mezey Zsigmond énekelte.

Az ének- és zenekar akkori színvonalára és munkabírására jellemző, hogy az énekkari próbák aug. 8-án kezdődtek el, s a kórus a művet öt próbával tanulta meg. Közben Várhelyi a zenekari szólamokat másolta, így a zenekari próbák aug. 24-étől folytak. Az énekkar tehát ezt a bonyolult, nehéz és az énekkarnak szokatlan stílusú művet öt próbával három hét alatt, a zenekar pedig egy bő hét alatt sajátította el.

A *Te Deum* a mise végén hangzott el, a misén pedig egy másik jelentős bemutató is volt: az énekkar Matteo Simonelli *Missa Buda expugnata 1686* című művét mutatta be, melyet Szita Oszkár 1932-ben talált meg a Vatikáni Levéltárban. Az énekkar tehát ezt a nehéz polifonikus alkotást is ekkorra tanulta meg. (Sajnálatos, hogy a Várhoz és jelképesen a Mátyás templomhoz annyira kapcsolódó művet a továbbiakban sem Sugár nem tűzte műsorra, sem utódai nem foglalkoztak vele.) A propriumot a *Graduale Romanum* alapján énekelték, és a szertartáson műsoron voltak még Sugár *Harsonajelei*, Koudela *Ecce sacerdos magnus*-a, a pápai és a magyar himnusz.

Az együttes teljesítményének kellő méltánylásához érdemes áttekinteni az augusztusi programot: aug. 2-én Sztojanovits *F-dúr misé*-jét énekelték, 9-én rádióközvetítés volt Eisvogel *E-dúr misé*-jének előadásával, 15–16-án az egymás után következő két napon a két nagy Liszt-misé-t adták elő, 20-án Dohnányi *Szegedi misé*-je volt műsoron, 30-án Esztergomban vendégszerepeltek a bazilika felszentelésének s egyben Liszt *Esztergomi misé*-je bemutatójának 80. évfordulóján. Közben folytak a két említett mű próbái!

1938. máj. 23-án, az Eucharisztikus Kongresszus megnyitására a pápai legátus, Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa jelenlétében is ő orgonált.

1938-tól különböző iskolákban tanított is.

1939-ben a Magyar Rádió zenei munkatársa lett: eleinte kottatárosként, majd zenei szerkesztőként, zenei rendezőként dolgozott.

1939. szept. 1-én kitört a II. világháború, s ez a templom működésében és személyzetében is jelentős, hátrányos változásokat eredményezett. A bevonulásokat az ének- és zenekar is megsínylette.

1941. máj. 18. jelentős dátum templomunk zenetörténetében: Sztojanovits *F-dúr misé*-jében Várhelyi vezényletével ekkor énekelte a szopránszólót első ízben Farkas Ilonka, aki hosszú 33 éven keresztül maradt a templom vezető szopránszólistája, és a templomért sok áldozatot is vállalt.

1942. márc. 11-től, Sugár Viktor megbetegedésétől júl. 26-ig, Bárdos Lajos megjelenéséig Várhelyi volt az ének- és zenekar megbízott vezetője. Bárdos ki-nevezése tehát voltaképpen az ő mellőzésével történt (Sugár Viktor 1942. ápr. 19-én halt meg.)

Sokrétű tevékenysége mellett 1943-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán művészettörténeti tanulmányokat is folytatott, az olasz nyelvet is elsajátította. Műveltségére, szakmai érdeklődésére jellemző, hogy később hollandul is megtanult, hogy az általa jelentősnek tartott holland nyelvű egy-házzenesi folyóiratokat eredetiben tudja olvasni.

Templomi beosztását Bárdos Lajos idejében is megtartotta, majd Bárdos egyre gyakoribbá váló betegségeinek ideje alatt is ő vezette az együttest. Karmesteri képességei ekkor, Bárdos idejében bontakoztak ki igazán. Helyettesként először 1942. aug. 30-án vezényelte az ének- és zenekart Vavrincz *e-moll misé*-jének előadásával.

A II. világháború idején jelentős tetteket hajtott végre. Az ő érdeme, hogy a Rádió felbecsülhetetlen értékű kottatára nem semmisült meg, mert saját kezűleg hordta le a Bródy Sándor utcai épület pincéjébe. Ő akadályozta meg, hogy a nyilasok a már szállításra előkészített anyagot Nyugatra hurcolják. Nem mindennapi bátorságról tett tanúbizonyságot 1944. okt. 15-én is: ő volt szolgálatban, amikor a Rádióban Szálasi hatalomátvételének bejelentése után valamilyen ünnepélyes zenét kívántak; Várhelyi Meyerbeer *Koronázási induló*-jának hanglemezt játszatta el. (A közismerten zsidó származású Meyerbeer művei ekkor indexen voltak...) A nyilasok távozása után rövid ideig a Rádió zenei osztályának megbízott vezetője is volt.

A Mátyás templom együttese Budapest ostroma közben is folyamatosan működött: Bárdos Munkanaplójában Várhelyi percnyi pontossággal feljegyezte, mikor kellett a nagymisét légiriadó miatt félbeszakítani. Az énekkar megszakítatlan, lelkes működésének jele, hogy 1944. dec. 17-én volt az ősbemutatója a XX. századi magyar egyházzene talán legnépszerűbb misekompozíciójának, Bárdos *Missa III.*-jének [Missa tertia, ejtsd: tertia], melyet a szerző vezényelt; Várhelyi játszotta az orgonaszólamot.

A világháború az ő életében is tragikus fordulatot hozott: 1944. dec. 23-án Fiáth János utcai lakását bombatalálat érte, mindene elpusztult, de szerencsére ő és családja életben maradt. Családjával együtt vidéki rokonaihoz tudott menekülni, ott vészelte át a háború további részét. Közben az orosz hadsereg munkaszolgálatra is kényszerítette.

Csak 1945 áprilisában tudott visszerülni Budapestre, ahol —igazolása után— a Mátyás templomban is és a Rádióban is folytatni tudta munkáját, miközben anyagi téren mindent előlről kellett kezdenie.

A háború utáni első vezénylése 1945. aug. 5-én ment végbe Halmos *Hálamisé-jének* és Pitoni *Laudate* motettájának előadásával.

Saját kétkézi munkájával hozta használható állapotba a templom súlyosan megsérült orgonáját, mely 1947. júl. 7-én az ő keze alatt szólalt meg először. Később az orgonát még jobban meg tudták javítani, s 1947. szept. 17-én ismét az ő játékaival avatták fel. Az ebből az alkalomból rendezett ünnepi hangversenyen több budapesti énekkar is fellépett. Számos más budapesti orgona helyreállításában is részt vett.

Újjászervezte a háború alatt szétzilálódott zenekart, mely először 1947 húsvétján az ő vezényletével Mozart *Koronázási misé-jét*, ugyanez év pünkösdjén pedig Schubert *G-dúr misé-jét* adta elő.

A Mátyás templom újjáépítésének céljára jótékony célú hangverseny rendezését kezdeményezte, és ezt olyan széles körű szervező munkával készítette elő, hogy még Rákosi Mátyás és Gerő Ernő is nagy összeggel járult hozzá a hangverseny sikeréhez. Az 1947. okt. 13-án a Zeneakadémián megtartott koncert műsorán Liszt *Esztergomi misé-je* és C. Franck *150. zsoltár-a* szerepelt Bárdos Lajos vezényletével, Várhelyi Antal, a templom szólistái, énekkara és a Székesfővárosi Zenekar közreműködésével. A hangversenyt a nagy sikerre való tekintettel többször is meg kellett ismételni, az anyagi siker is jelentős volt.

Franck *Zsoltár-át* egyébként ő ismertette meg az együttesel, a mű ekkor hangzott fel először, és később is a legnépszerűbb művek közé tartozott.

Rádiós kapcsolatainak köszönhető, hogy a templom énekkara az ő vezényletével még 1949-ben is szerepelhetett a Rádióban, igaz, hogy ezzel a címmel: „A Várhelyi-kórus népi kórusokat énekel”.

1949-től kezdve gyakoribbá válhattak a zenés misék, ezeknek vezényléséből is kivette részét.

1949. jún. 1-től a Székesfőváros megszüntette a templomi együttesek fizetését, s a továbbiakban Bárdos, Várhelyi és az énekkar tagjai is minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül látták el templomi tevékenységüket. A zenekar részéről a díjtalan közreműködés lehetősége sohasem merült fel...

„Klerikális beállítottsága” miatt 1951-ben a Rádiótól is elbocsátották. (Káder-jellemzéséből: „politikai szempontból elmaradt, nem érdeklődik, ezen feltétlenül és sürgősen segíteni kell [Cserés Miklós]”).

A Mátyás templomhoz ennek ellenére is hű maradt, bár állást csak vidéken kapott, vidéki zeneiskolákba utazott tanítani. Cegléden, Abonyban, Albertirsán tanított, megszervezte a ceglédi zeneiskolát, melynek igazgatója is lett: politikai okokból állástalanná vált művészeket jutatott megélhetéshez, itt tanított alapokon éneket a származása miatt az Operaházból elbocsátott Farkas Ilonka is.

Később a Zeneműkiadó könnyűzenei osztályán tudott elhelyezkedni, tangó-harmónika-iskolát állított össze, elektromosorgona-albumokat szerkesztett. Az ő szerkesztésében és zongorakíséretével jelent meg a *Szól a nóta* népdalgyűjtemény 22 kötete. Jövedelme kiegészítésére éjszakánként kottát másolt.

1956. szept. 2-án az esztergomi bazilika felszentelésének és egyben Liszt *Esztergomi misé*-je bemutatásának 100. évfordulóján az esztergomi bazilikában ő irányította a Mátyás templom együttesét. Liszt miséjét 1956. október 21-én (két nappal a forradalom kitörése előtt) a Mátyás templomban is vezényelte. A forradalom után 1956 decemberében, advent I. vasárnapján az ő vezetésével indult újra a templom zenei élete.

1961-ben egzisztenciális nehézségei annyira súlyosbodtak, hogy a templomtól kénytelen volt megválni. Utoljára 1961. aug. 27-én vezényelt (Mozart *Missa triumphalis*-át adták elő), életének egy valóban sikeres korszakát zárva le ezzel.

Orgonaművészete késő öregkoráig töretlen maradt, a 70-es években a linzi konzervatórium orgonatanárának hívták meg, de az akkori politikai helyzetben a linziek által támasztott igényeket nem volt módja teljesíteni, ezért az állást nem tudta vállalni. A 80-as években, röviddel halála előtt még ausztriai hangversenykörutat bonyolított le, Bécsben, Salzburgban adott hangversenyt.

A későbbi enyhült politikai helyzetben más templomokban még karnagyi, kántori állást vállalhatott (krisztinavárosi plébániatemplom, szervita templom, Fő utcai kapucinusok), a Mátyás templomban legutoljára 1964. júl. 12-én orgonált.

Amikor 1984-ben, a templom Sugár Viktor által tervezett és Várhelyi által új-jáépített, egész működési idejében használt orgonájának lebontása után annak preparációs rendszere a Műszaki Múzeumba került, tőle kértek hozzá műszaki leírást.

1987. febr. 18-án, 80. születésnapja előtt néhány nappal a János Kórházban, szívelégtelenségben hunyt el. Márc. 12-én a Farkasréti temetőben temették el, temetésén a Mátyás templom énekkara is énekelt, Tardy László vezényletével. A gyászmisét előtte való nap utolsó működési helyén, a kapucinusok templomában tartották meg. Sírja a Farkasréti temető új részében jelenleg is megvan. A Mátyás templom énekkara 2012 febr. 19-én ünnepélyesen, Bárdos *Missa III.*-jének és Franck *150. zsoltár*-ának előadásával emlékezett meg halálának 25. évfordulójáról.

Alapvetően zárkózott, visszahúzódó, kevés beszédű ember volt, igazán csak az orgonálásban tudott feloldódni. Akiben viszont megbízott, azzal szívesen

beszélgetett; ilyenkor derült ki egyrészt rendkívüli műveltsége, másrészt bölcs, csendes, fanyar humora. Akinek tudott, mindenkinek szívesen segített. Életrajzából kiderül, hogy a sors nagyon keményen megpróbálta őt, népes családjának eltartása érdekében egész életében művészetéhez méltatlan robotolásra kényszerült. Mellőzöttségeiről azonban nagyon keveset beszélt, sértődöttségének nem adott kifejezést. Őszinte vallásossága mindvégig töretlen maradt. Sugárhoz és Bárdoshoz való viszonya udvarias, szerény, alkalmazkodó volt.

1938-ban vette feleségül Csillag Klára énekművésznőt, aki a Zeneakadémián Maleczky Bianka és Molnár Imre növendéke volt, majd a Mátyás templom énekkarának szopránzólistája lett; a zenekaros nagymiséken gyakran szerepelt. Négy gyermekük közül a legfiatalabb, Márton a zenei pályának sajátos formáját választotta: zenemű-kereskedelemmel foglalkozott és foglalkozik jelenleg is: korábban a Zenei Antikvárium vezetője volt, közben a Rádióban zenei tárgyú előadásokat tartott. A zenemű-kereskedelemben vállalt munkát Mártonnak leánya, Rita is, emellett gondnokáznai is tanult.

Várhelyi Antal karmesteri működése

Először Sugár felkérésére 1935. jún. 2-án irányította az ének- és zenekart, Sugár idejében azonban csak ritkán vezényelhetett, mert azt Sugár saját magának tartotta fenn, s Várhelyi csak az ő távollétében vagy csak akkor jutott hozzá, ha Sugár az énekkar egyik részével valahol vendégszerepelt, s ezalatt a Mátyás templomban az énekkar másik része Várhelyi vezényletével énekelt. Az utolsó években Sugár a misék végén a Himnusz dirigálását neki adta át, ő maga pedig orgonán játszott.

Sugár idejében tehát mindössze 14 alkalommal volt módja teljes miséket (ill. nagyszombati szertartásokat) vezényelni, ezek a következők voltak:

Eisvogel: E-dúr mise	2 alkalommal	Vavrincez: Requiem (a XI. Pius pápa halála alkalmából rendezett ünnepi gyászmisé)
Schubert: G-dúr mise	2 alkalommal	
Sztojanovits: F-dúr mise	2 alkalommal	Zöld K.: Budavári mise
Mozart: Koronázási mise		Missa De angelis
Rheinberger: G-dúr mise		Nagyszombati szertartások
Vavrincez: c-moll mise		

Bárdos idejében a motettakészlet több mint felét s a teljes miserepertoár két-harmadát vezényelte, beleértve Beethoven *Missa sollemnis*-ét is, melyet egy alkalommal beugrásból alig néhány óras felkészülés után sikerrel dirigált.

Volt olyan mű is, amelynek előadását Bárdos idejében csak ő irányította: Mozart *Requiem*-jét Bárdos egyetlen alkalommal sem vezényelte, ezt mindig Várhelyinek adta át, aki e mű vezénylésével érte el karmesteri művészetének csúcspontját. Budapest ostroma előtt a művet még évenként előadták; legutolsón, 1944. nov. 2-i előadását az tette emlékezetessé, hogy hangjai közben már behallatszott a templomba Budapest ostromának ágyúdörgése. Különös, hogy a háború után csak egyetlen egy alkalommal hangzott el a mű a templomban:

1957. okt. 19-én, a zenekar egykori tagjának, Csuka Béla zeneakadémiai tanárnak, az Operaház szológordonkásának halála alkalmából.

Liszt *Missa choralis*-át Bárdos működési ideje alatt csak egyszer adták elő, akkor is Várhelyi vezényletével. Szintén csak egyszer énekelték Palestrina *Lauda Sion* miséjét, Várhelyi irányításával. Feltűnő, hogy Liszt *Esztergomi miséjét*, melyet az együttes Bárdos vezényletével hangversenyeken többször is nagy sikerrel adott elő, Bárdos sohasem dirigálta mise keretében, ezt mindig Várhelyinek adta át, ahogyan Esztergomban, a bazilika felszentelésének s egyben a Liszt-mű ősbemutatójának 100. évfordulóján rendezett, Grósz József érsek által pontifikált misén is. A művet Várhelyi hangversenyeken is vezényelte: 1955. jún. 5-én a Mátyás templomban tartott egyházzenei hangversenyen és 1955. nov. 19-én a budapesti Szent István-bazilikában, a bazilika felszentelésének 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi koncerten, melynek ez volt első száma; utána Bárdos vezényelte a *Budavári Te Deum*-ot.

Főleg a zenekart is igénylő miséket dirigálta szívesen, ezt Bárdos gyakran át is adta neki. Számos zenekaros mise próbáit felváltva vezették, Bárdos az énekkari, Várhelyi a zenekari próbákat tartotta. A zenekar mindig is a legnagyobb elismeréssel és tisztelettel viszonzta Várhelyi kiváló munkáját, míg az énekkar többsége inkább Bárdost halmozta el túláradó rajongásával.

Bárdos a zeneakadémiai tanév végén, Péter-Pál napja után balatonmária-fürdői nyaralójába vonult vissza, az egész nyarat rendszerint ott töltötte. Erre az időre vagy nyári szünetet hirdetett, vagy a vezénylest az egész nyári időszakra átengedte Várhelyinek. Valószínű, hogy a nyári hónapokban Várhelyi nem jutott hozzá a munkanaplókhoz, mert a nyári misék programja a munkanaplókban nem szerepel, csupán Létray, Wittinghoff és Göblyös vázlatos feljegyzéseiből juthatunk némi információkhoz. A nyári programok ismertetése az Új Ember egyházzenei rovatából is hiányzik.

Bárdos idejében halottak napján sohasem volt zenés mise, ilyenkor csak népenekeket énekelték Várhelyi Antal irányításával. Az év végi hálaadásokat is ő vezényelte, ilyenkor néhány régi, még Sugár idejében népszerű mű előadásával gyönyörködtetve a régi várbeli híveket. Amíg a nagyheti szent háromnap szertartásai délelőtt folytak, ezeket az 50-es években Várhelyi irányította, Bárdos csak akkor vette át ezek vezetését, amikor 1960-ban bevezették az új nagyheti szertartásrendet, amely szerint a szertartások délután folytak, az addigi két nagyszombati szertartást pedig egyetlen esti szertartássá vonták össze.

Templomi karmesterségével egyidejűleg a világi zene területén is vállalt karmesteri tevékenységet: 1944-ben történt megszűnéséig egyik vezetője volt az Állástalan Zenészek Melles Béla Szimfonikus Zenekarának. Később az Egyesült Izzó műkedvelő szimfonikus zenekarát vezette.

Kiválóan felkészült, biztos kezű, rendíthetetlen nyugalomú, nagy stílusérzékenységű, szuggesztív karmester volt, érdekes élmény volt ugyanazt a művet Bárdos és az ő értelmezését összehasonlítva hallgatni.

Nagy vesztesége a magyar zenekultúrának, hogy sem templomi, sem rádióbeli vezényléseiről nem maradt fent felvétel.

Várhelyi Antal karmesteri repertoárja a Mátyás templomban

Az egyes művek címe után az első szám azt jelzi, hogy hányszor adták elő Bárdos idejében, a második szám pedig azt mutatja, hogy ebből hány alkalommal vezényelte Várhelyi. Utalok korábbi közleményemre e folyóiratban: „A Mátyás templom Ének- és Zenekarának repertoárja Bárdos Lajos működési idejében”, *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 411–436. (A szám nem teljes, mert a Munkanaplókban az ő vezénylései nem vagy csak hiányosan szerepelnek.)

Misék

Bárdos: Missa III.	66/19	Liszt: Missa choralis	1/1
Beethoven: C-dúr mise	47/14	Lotti: Dór mise	10/1
Beethoven: Missa sollemnis	17/1	Mozart: Koronázási mise	86/35
Deák Bárdos: Missa diatonica	21/2	Mozart: Missa triumphalis	42/18
Deák Bárdos: Szent Imre-mise	47/22	Mozart: Requiem	5/5
Halmos: Missa Deo gratias	1/1	Palestrina: Missa brevis	32/12
Halmos: e-moll mise	10/4	Palestrina: Missa Lauda Sion	1/1
Halmos: h-moll mise	9/2	Schubert: G-dúr mise	95/41
Halmos: Hála-mise	31/15	Sztojanovits: F-dúr ünnepi mise	6/6
Halmos: Karácsonyi mise – zenekari változat	10/1	Vavrincez: c-moll mise	18/16
Halmos: Nap-mise	46/9	Vavrincez: e-moll mise	7/5
Halmos: Szent László-mise	29/12	Vavrincez: Karácsonyi mise	16/8
Haydn: Nelson-mise	75/34	Vavrincez: Requiem	1/1
Liszt: Esztergomi mise	9/4	VIII. gregorián mise (De angelis)	32/6
Liszt: Koronázási mise	38/23	IX. gregorián mise (De Beata)	14/1
		XVII. gregorián mise	46/3

A fentiekből kitűnik, hogy a Bárdos-időszak 45 miséjéből 25-öt ő is vezényelt, sőt 6 misét csak ő (ez tehát összesen 31 misét, a misék 2/3 részét jelenti):

Halmos: Missa Deo gratias	1	Palestrina: Missa Lauda Sion	1
Liszt: Missa choralis	1	Sztojanovits: F-dúr ünnepi mise	6
Mozart: Requiem	5	Vavrincez: Requiem	1

Terjedelmesebb kórusművek

Eisvogel: Te Deum	2/2	Kodály: Assumpta est Maria	3/2
Franck: 150. zsoltár	65/24	Vavrincez: Libera	1/1
Händel: Halleluja	33/7		

Motették

Arcadelt: Ave Maria	116/21	Bárdos: Ingrediente	26/1
Aschner: Korál	9/7	Bárdos: Karácsonyi bölcsődal	58/4
Bach: Ascendit / Surrexit / Ragyogva	20/2	Bárdos: Karácsonyi Kyrie	24/2
Bach: Karácsonyi korál	1/1	Bárdos: Krisztus/Mária a mennybe	19/1
Bach: Ma minden angyal énekel	1/1	Bárdos: Libera	54/5
Bárdos: Adorate	15/2	Bárdos: Magyarok fénye	8/5
Bárdos: A teremtés zsoltára	7/1	Bárdos: Mária síralom (Fiam, Jézus)	7/3
Bárdos: Az Úristent magasztalom	51/14	Bárdos: Mária szíve	42/1
Bárdos: Boldogasszony-kánon	86/4	Bárdos: Nyújtsd ki mennyből	117/25
Bárdos: Christus vincit	7/1	Bárdos: Ó, dicsőséges Asszonyság	10/3
Bárdos: Ecce sacerdos	6/2	Bárdos: Ó, gyönyörű szép	7/2

Bárdos: Örvendetes napunk támadt	3/1	Haydn, M.: Tenebrae factae sunt	3/1
Bárdos: Pázmány Péter himnusza	35/8	Ingegneri: O bone Iesu	46/18
Bárdos: Sacerdotes Domini	14/4	Josquin: Ave vera virginitas / Tengernek	53/6
Bárdos: Sanctificavit Moyses	9/2	Josquin: Qui velatus	39/4
Bárdos: Sperent in Te	4/1	Josquin: O Domine	2/1
Bárdos: Szent István-proprium	4/2	Jósvay: Kis litánia	6/1
Bárdos: Zarándokének (Alexius)	36/1	Kersch: Dexter a Domini	84/7
Beethoven: Isten dicsősége	24/1	Kertész: Ének Szent Ceciliához	37/7
Bogisich: Boldogasszony Anyánk	5/2	Kodály: Ének Szent István királyhoz – rövidített	16/7
Casciolini: Panis angelicus	11/3	Kodály: Tantum ergo I., II., IV.	63/21
Croce: O vos omnes	21/1	Kosch-Helmesberger: Tantum ergo	4/2
Deák Bárdos: Cecilia-köszöntő	52/3	Kósa: Benedictus sit	8/1
Deák Bárdos: Confirma hoc	62/13	Kósa: Bonum est	14/1
Deák Bárdos: Crucifigatur!	50/1	Kósa: Introibo	5/1
Deák Bárdos: Éli!	43/1	Kósa: Oravi ad Deum	9/1
Deák Bárdos: Krisztus Király- proprium	10/3	Kósa: Perfice	7/1
Demény: Adeste fideles	47/1	Kósa: Si ambulavero	3/1
Demény: Aranyszárnyú angyal	37/11	Lassus: Iubilate	43/12
Demény: Corde Patris / Puer natus	78/16	Lassus: Iustorum animae	4/4
Farkas: Áldott éj	62/1	Lassus: Mint enyhe forrást	7/1
Gasparini: Adoramus te Christe	59/19	Lassus: Super flumina	34/8
Gebhardi: Glória szálljon	23/2	Liszt: Ave verum	25/5
Gumpelzhaimer: Zengj hálát	16/2	Liszt: Cantantibus organis	5/1
Halmos: Ad te levavi	26/7	Liszt: Korál	4/2
Halmos: Benedixisti	12/3	Liszt: O salutaris hostia	67/23
Halmos: Cantate-vasárnapi proprium	13/5	Liszt: Ó, ifjak, lányok	4/1
Halmos: Deus tu conversus	20/4	Liszt: Tu es Petrus	9/2
Halmos: Domine in auxilium	6/2	Lukács: Mária, Mária	2/1
Halmos: Ecce sacerdos	15/1	Martini: Iesu Rex admirabilis	10/3
Halmos: Exspectans exspectavi	5/1	Mozart: Ave verum	97/30
Halmos: Immittet angelus	4/3	Ottó: Mária-sequentia	7/2
Halmos: In te speravi	4/2	Palestrina: O vos omnes	12/1
Halmos: Ierusalem	9/1	Perti: Inter vestibulum	44/12
Halmos: Iubilate B-dúr	47/6	Péter: Dexter a Domini	16/4
Halmos: Iubilate D-dúr	77/20	Pikéthy: Édes Jézus	7/2
Halmos: Iustitiae Domini	15/1	Pikéthy: Tu es Petrus	2/1
Halmos: Laudate Dominum	10/1	Pitoni: Cantate Domino	19/7
Halmos: Magnificat	65/1	Pitoni: Laudate Dominum	33/8
Halmos: Minden földek	12/1	Praetorius: Zengjétek / Psallite	33/1
Halmos: Pascha nostrum	14/2	Rossa: Hálazsoltár	25/3
Halmos: Scapulis suis	18/2	Rosselli: Adoramus	2/1
Halmos: Szülte a Szűz	3/3	Schubert: In monte Oliveti	2/1
Halmos: Terra tremuit	37/4	Szeghy: Zengj, szívem, dalt	65/5
Harmat: Alma Redemptoris	2/2	Szentkúti: 150. zsoltár	2/1
Harmat: Ave Regina caelorum	6/1	Sztojanovits: Regina caeli	6/4
Harmat: De profundis	81/11	Viadana: Exsultate	108/16
Harmat: Jézusomnak szívén	21/10	Viadana: Vine a mea	2/1
Harmat: Regina caeli	74/13	Victoria: Popule meus	32/4
Harmat: 150. zsoltár	17/6	Weirich: Alma Redemptoris	7/6
		Zöld: Sanctus	2/2

Működése során ő is rendszeresen használta Goller és Griesbacher szertartáskönyveit, a korális füzetek gregorián propriumait, és rövidebb gregorián műveket is műsorra tűzött: *Adoro te devote*, *Adoremus in aeternum*, *O salutaris hostia*, *Puer natus*, *Rorate caeli*.

A Bárdos által műsoron tartott 235 motetta közül 125-öt ő is vezényelt, de jóval kevesebb alkalommal, részben, mert az 1950-től kezdett vasárnap délutáni hangversenyek túlnyomó többségét Bárdos vezényelte és ezek műsorán motetták szerepeltek, részben, mert a templom nehéz körülményei között (fűtetetlenség miatt csak rövid, csendes misék, egyéb akadályok) voltak olyan misék, ahol Bárdosnak csak néhány motetta előadására volt lehetősége. Ha csak nem beugrásból kellett Várhelyinek átvennie a vezénylést, igyekezett az értékesebb műveket műsora tűzni. Így is a műsoron lévő motettáknak több mint felét, 53%-át vezényelte. Bárdos 48 motettájából csak 24-et, Halmos 33 művéből csak 20-at dirigált, az utóbbiakat részben proprium-jellegük miatt. Néhány motettát csak ő vezényelt:

Bach: Karácsonyi korálok	1	Lassus: Iustorum animae	4
Halmos: Szülte a Szűz	3	Zöld: Sanctus	2
Harmat: Alma Redemptoris Mater	2		

Megjegyzések

Az előadási számokból kiderül, hogy Várhelyi a zenés miséket jóval nagyobb arányban vezényelte. Deák Bárdos György Szent Imre-miséje a háború utáni években feltűnően gyakran volt műsoron, úgy látszik, ez a kórus állandóan előadható rutinszáma volt.

Néhány művet az alkalomnak megfelelően változó szöveggel énekeltek:

Bach: Ascendit / Surrexit / Ragyogva

Bárdos: Krisztus / Mária a mennybe felmene

Josquin: Ave vera virginitas / Tengernek fényes csillaga

Praetorius: Psallite / Zengjétek

Demény két rövid kórusa azért szerepel együtt, mert ezeket mindig együtt is énekelték, ABA rendszer szerint.

Zöld Károly *Sanctus*-a a Sugár-korszak népszerű műsorszáma volt, nem mise-tételnek készült, ünnepélyes jellege miatt rendszerint a Himnusz előtt adták elő.

Várhelyi szereplései a Rádióban (a vasárnapi szentmiséket a templomból közvetítették!)

1943. júl. 18: Sztójánovits: *Ünnepi mise* (vezénylés)

1943. aug. 1., 1944. máj. 21. és aug. 6.: Vavrinecz: *e-moll mise* (vezénylés három alkalommal)

1944. jún. 11.: Haydn: *Nelson-mise* (vezénylés)

1947. máj. 23.: Ránki: *A város peremén* (kantáta-ősbemutató vezénylése)

1947. aug. 17.: „Zsoltárok könyve” (rövid motetták vezénylése)

1948. márc. 25.: Új magyar egyházi zene (előadás és vezénylés)
 1948. jún. 29.: Péter-Pálkor — aratás napján (előadás és vezénylés)
 1948. júl. 28.: Leánykérés (előadás és vezénylés; az adást a lengyel rádió is átvette, a konferálás magyar és lengyel nyelven folyt)
 1948. aug. 15.: Lakodalom (előadás és vezénylés)
 1948. szept. 10.: a márc. 25-i előadás ismétlése.
 1949. jún. 12.: Haydn: *Nelson-mise* (vezénylés)
 1949. aug. 27.: Bolgár szerzők kórusművei (vezénylés)
 1949. szept. 18.: „a Várhelyi-kórus népi kórusokat énekel” (vezénylés)

Mindegyik szereplés egyenes adásban történt, a műsoron motették és népdalfeldolgozások szerepeltek.

Orgonaművészi tevékenysége

Várhelyi Antal virtuóz orgonista volt, orgonaművészete még karmesteri művészetét is felülmúlta. A nagymiséken rendszeresen ő orgonált, de ha ő vezényelt, közben általában akkor is ő orgonált. Mint orgonista az orgonás misék teljes repertoárját uralta. A misék végén káprázatos improvizációival ejtette ámulatba hallgatóságát. Stílusa a német utóromantika modorát képviselte, R. Strauss, Reger stílusában, de ebben a stílusban még szabályos négyszólamú fúgákat is rögtönzött. A misék végén Bárdos is gyakran leült Várhelyi mögé, és átszellemléssel figyelemmel hallgatta a nagyszerű improvizációkat.

Kitűnő orgonakísérő volt, szólóénekesek, első sorban Farkas Ilonka ének-számainak kíséretével szerzett élményt hallgatóinak. Felesége, Csillag Klára is gyakran szerepelt szólószámokkal is, ilyenkor is ő volt a kísérő.

Hivatalosan tanítással nem foglalkozott, de az általa vezényelt orgonás miséken gyakran működött közre Kistétényi Melinda, akit tanítványának tekintett.

Az általa dokumentáltan előadott orgonaművek¹

1934. máj. 31., zeneakadémiai növendékhangverseny: Bach: *a-moll praeludium és fuga* (a Bach-émlékhangverseny zárószáma)

1947. szept. 17., orgonaavató hangverseny a Mátyás templomban 5 énekkar közreműködésével: Bach: *D-dúr praeludium és fuga*, Liszt: *Ad nos, ad salutarem undam*, Franck: *a-moll korál*

1947. dec. 21., csepeli plébániatemplom: Antalffy: *Karácsonyi dal*, Bossi: *Scherzo*, Várhelyi: *Fényességén e mai napnak* (valószínűleg improvizáció)

1948. júl. 3., egyházzenei óra a Mátyás templomban: Járay: *Fantázia*, Pikéthy: *Alleluia*

¹ Mindegyik az énekkar hangversenyének műsorszáma volt, az énekkar számai között; önálló hangversenyről nincs tudomásom.

1948. aug. 15., hangverseny a Mátyás templomban a templom újjáépítése javára: Buxtehude: *Toccatá és fuga*, Bach: *C-dúr praeludium és fuga*, Franck: *a-moll korál* (az első két műről nincs pontosabb információ)

1948. nov. 14., a Rákospalota-MÁV-telepi templom újjáépítésének javára rendezett hangverseny: Járay: *Fantázia*, Pikéthy: *Alleluia*, Várhelyi: *Rögtönzés*

1949. ápr. 29., húsvéti hangverseny a Mátyás templomban: Bach: *Esz-dúr praeludium és fuga*, Andriessen: *Finale*

1949. okt. 9., egyházzenei óra a Mátyás templomban (egy műsorban Beethoven *C-dúr misé-jével*): Händel: *F-dúr orgonaverseny* (zenekarral, Bárdos vezényletével, valószínűleg a „nagy” F-dúr versenymű: Op. 4. No. 4.)

1949. nov. 6., ugyanennek a műsornak ismétlése

1953. máj. 31., pestszentlőrinci plébániatemplom: orgonaismertető előadás az énekhar műsora előtt, majd Franck: *150. zsoltár* kísérése Bárdos vezényletével

1953. jún. 14., egyházzenei hangverseny a Mátyás templomban: Antalffy: *Ünnepi ének* (a hangverseny műsorán szerepelt Kodály *Budavári Te Deum*-a is)

1953. nov. 8., hangverseny a Mátyás templomban (Magyar klasszikusaink): Liszt: *B-A-C-H* (a hangverseny műsorán ismét szerepelt Kodály *Budavári Te Deum*-a Bárdos vezényletével)

Sajnálatos, hogy Várhelyi orgonaművészetét csak néhány, művészetéhez méltatlan hangmez őrszi:

Csajkovszkij: *Románc* Op. 5. (a népszerű zongoramű orgonás előadása)

Ketelbey: *Perzsa vásár és Kínai kolostorkertben* (Qualiton)

Eilenberg: *Malom a Fekete erdőben, Pétervári szánkázás* (Qualiton)

Magyar gyermekdal-feldolgozások (Tonalit 1946)

Zeneszerzői működése

Nagy kár, hogy improvizációiról nem készült felvétel. Sugár Munkaplójában szerepel, hogy néhány zeneművét le is írta. Sugár az alábbi műveket említi: *Feltámadunk* és *Magyar fantázia*. Sugár Munkaplójában szerepel, hogy 1939. júl. 26-án hangverseny volt a Mátyás templomban, melyet a magyar és az olasz rádió egyenes adásban közvetített. Ennek első száma volt Várhelyi *Magyar fantázia* c. műve, a szerző előadásában. (Lehet, hogy ez is improvizáció volt.) 1939. nov. 1-én a Rádió Sugár orgonahangversenyét közvetítette egyenes adásban a Mátyás templomból, az egyik mű Várhelyi *Feltámadunk* c. művének ősbemutatója volt. A mű előadását Sugár másnap, szolnoki hangversenyén is megismételte. A mű kézírata jelenleg nincs meg, talán lappang valahol. Esetleges egyéb műveiről nincs tudomásom.

A Rádióban sajnálatos módon nem kapott képességeinek megfelelő feladatokat. Főleg Lehár és más, ma már ismeretlen szerzők operettjeinek részleteit kellett meghangszerelnie és operettműsorokat kellett összeállítania, operettegyvelegeket szerkesztenie. A Rádióban akkor még előadott népszínművek zenei anyagát is hangszerelte, ha kellett, cigányzenekarra is.

Színvonalasabb munkát csak Volly Istvánnal való együttműködése jelentett: a Volly által Erdélyben gyűjtött karácsonyi énekeket dolgozta fel és hangszerelte. Magyar és más népek karácsonyi dalait is feldolgozta, hangszerelte.

További zenei tevékenysége

M. Haydn *Esz-dúr szimfóniá*-ja az ő közreadásában jelent meg 1970-ben (Editio Musica Z. 56-82)

A Rádióban való vezényléseinek ismertető előadásait is ő írta.

Szervező munkájából megemlítenéd: 1939-től 1942-ig szerkesztője volt a *Katolikus Kántor*, majd 1943-tól rovatvezetője a *Magyar Dal* folyóiratoknak is.

Szerepe a Mátyás templom zenei vezetésében

Bárdos Lajos idejében Várhelyi a templom zenei vezetéséből olyan mértékben vette ki részét, hogy ezt az időt Bárdos-Várhelyi korszaknak is nevezhetjük.

A Bárdossal együtt töltött 19 év alatt az együttes 1489 alkalommal szerepelt. A szerepléseket 955 alkalommal Bárdos, 445 alkalommal Várhelyi vezényelte. Ez tehát 65, ill. 30%-nak felel meg. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 14 alkalommal a vezénylés közben rosszul lett Bárdos helyett Várhelyinek kellett átvennie a vezénylést vagy beugrásként eleve neki kellett átvennie egy-egy szereplés irányítását, ez így már 459 vezénylést, azaz 31%-os részvételt jelent. A többi alkalommal más vezényelt, vagy nincsenek adatok.

Miséken és szertartásokon az ének- és zenekar ebben az időszakban 1186 alkalommal működött közre, ezek közül Bárdos 715 alkalommal, Várhelyi 402 alkalommal vezényelt, ez 61, ill. 34%-nak felel meg. Sajnálatos módon 12 alkalommal Várhelyinek kellett átvennie az irányítást, ez 414 alkalmat jelent, ami 35%-ot tesz ki.

A Mátyás templomban 35 hangverseny volt, ezek közül 29 alkalommal Bárdos, 5 alkalommal Várhelyi, 1 alkalommal vendégkarmester vezényelt, ez 83, ill. 14%-ot jelent.

Más helyszíneken 237 alkalommal vendégszerepeltek, főleg az énekar, mégpedig 191 alkalommal Bárdos, 28 alkalommal Várhelyi vezetésével, ez 81, ill. 12%-ot jelent. Az ismert okok miatt Várhelyinek 2 alkalommal kellett átvennie az irányítást, ez tehát 30 szereplés, azaz 13%.

Az együttesnek 1949-ig rádiószereplésre is lehetősége volt, a szereplések az ostromig főleg miseközvetítések voltak, stúdiószereplés csak egyszer adódott. A háború után viszont már csak stúdiószereplésekre volt lehetőség; ezek egy kivételével egyenes adásban hangzottak el. A rádiószereplések száma összesen 46. Ezek közül 15 misét közvetítettek, 10 alkalommal Bárdos, 5 alkalommal Várhelyi vezényletével. 31 stúdiószereplés közül 20 alkalommal Bárdos, 10 alkalommal Várhelyi, egy alkalommal idegen karmester vezényelt.

Bárdos távollétében a próbákat is rendszeresen Várhelyi vezette.

Érdekes módon az új szólisták rendszerint az ő vezényletével mutatkoztak be: mások mellett Farkas Ilonkát, Gábor Artemiszt, László Margitot, Réti Józsefet az ő vezénylese mentette át a tűzkeresztségen.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a szereplések kb. 2/3-át vezényelte Bárdos, 1/3-át Várhelyi, így jogos, hogy ezt a korszakot Bárdos–Várhelyi korszaknak tekintsük, annak hangsúlyozásával azonban, hogy a szellemi irányítás mindvégig Bárdos kezében volt. Míg Bárdos a templomot a kortárs egyházzene központjává kívánta tenni, Várhelyi —lehetőségeihez képest— Sugár örökségét igyekezett ápolni.

Várhelyi tragikus sorsa az egész zenei élet nagy vesztesége, ő is egyike a Mátyás templom azon vezetőinek, akiket saját koruk indokolatlanul mellőzött, s akiknek hitük, lelkesedésük miatt bűnhődniök kellett.

Függelék

A kevésbé ismert zeneszerzők életrajzi adatai korábbi dolgozataimban megtalálhatók. Itt csak az alábbiakat említem meg:

Simonelli, Matteo (1618u.–1696): Rómában a Cappella Giulia, majd a Cappella Sistina énekese volt. Később a San Giovanni dei Fiorentini-templom karmestere lett. Korának nagy tekintélyű művésze volt, a „XVII. század Palestrinájának” is nevezték. Tanítványai közé tartozott Corelli is. Kevés számú ismert műve közül nekünk a legjelentősebb a *Missa Buda expugnata fusis ad Deum praecibus* 1686 c. mise, melyet Szita Oszkár talált meg 1932-ben a vatikáni levéltárban.

Szita Oszkár (1905–1989): karmester, zeneszerző, zenetörténész. Budapesti és párizsi tanulmányai után Olaszországban: Rómában, Milánóban, Bolognában, Velencében végzett zenetudományi kutatómunkát. Legjelentősebb tette a Simonelli-mise felfedezése volt. Műveit Olaszországban is előadták.

Szabó Ilonka (1911–1945): Maleczky Bianka tanítványaként az Operaház vezető koloratúrszoprán-énekesnője lett. A rádióban és hangversenyénekesnőként is gyakran, sikerrel szerepelt, korának legnagyobb énekesével együtt. Sugár feljegyzései szerint 1935 és '42 között a Mátyás templom énekkarának tagja, majd szopránszólistája volt, a miséken gyakran, rendszeresen fellépett. 1936-ban férjhez ment Beöthy László tüzérfőhadnagyhoz, esküvőjük jún. 20-án a Mátyás templomban az ének- és zenekar közreműködésével ünnepélyes keretek között zajlott le. (Később valószínűleg elváltak, és másodszor is férjhez ment, mert a továbbiakban Hives Henrikné néven szerepel.) 1942. szept. 27-én, Haydn *Nelson-misé*-jének szőlőjával búcsúzott el a templomtól, ünnepélyesen búcsúztatták, elismerő oklevéllel tüntették ki. Halálának körülményei tisztázatlanok, egyes adatok szerint férjével együtt ő is részt vett a németellenes ellenállási mozgalomban, emiatt őt is letartóztatták, és a Gestapo olyan

brutálisan megkínózta, hogy az elszenvedett sérülésekbe halt bele. Sírja a Farkasréti temetőben van, Budán utcát neveztek el róla. (Elképzelhető, hogy a templomtól is politikai szereplése miatt vált meg, senkit sem akart bajba hozni.)

Kisfaludy Melanie (1893? v. 1895?–?): Sugár és Bárdos feljegyzéseiből csak annyit lehet róla tudni, hogy 1935 és '38 közt rendszeresen szerepelt altszólistaként a Mátyás templom zenés miséin, a *Budavári Te Deum* ősbemutatóján is ő énekelte az altszólistát. 1942. okt. 25-én, Krisztus Király ünnepén Bárdos vezényletével még egyszer énekelte Liszt *Koronázási misé*-jében. Egyéb adatot nem találtam róla.

Laczó István (1904–1965) Sugár feljegyzései szerint 1935 és '38 között rendszeresen, gyakran szerepelt a Mátyás templom zenés miséjének tenorszólistájaként. Eredeti foglalkozása építészmérnök volt, Olaszországban dolgozott, ott kezdett el énekelni tanulni. Hazatérve Székelyhidi tanítványa lett, majd az Operaház vezető tenoristái közé tartozott. Külföldön, főleg Olaszországban sokat vendégszerepelt, Callas partnere is volt. Az 50-es évektől őt sem engedték külföldre, később a Gördülő Operában működött. Sírja a Farkasréti temetőben van.

Mezey Zsigmond (1909–?): operaénekesi pályafutását Szegeden kezdte, majd 1935-től lett az Operaház énekes, hangversenyeken is sikerrel szerepelt, a Rádióban is gyakran fellépett, Bartók és Kodály műveit népszerűsítette. 1937-ben az innsbrucki operaházhoz szerződött. A Mátyás templomban Sugár feljegyzései szerint először 1935. dec. 26-án, Vavrinecz *Karácsonyi misé*-jének szólistájaként szerepelt, ettől kezdve a zenés misék állandó, gyakori szólistája volt, 1937. szept. 19-én Schubert *G-dúr misé*-jének éneklésével búcsúzott, de nyári szabadságainak idején 1938–39-ben is rendszeresen szerepelt a Mátyás templomban. 1938. aug. 15-én az ő szólójával újították fel Kodály *Assumpta est Maria* c. művét. Szólószámként gyakran, nagy sikerrel énekelte a *Boldogaszony, Anyánkat*. Háború utáni sorsa ismeretlen.

Felhasznált források

Várhelyi Antal személyes közlései

Várhelyi András és Várhelyi Márton személyes közlései és dokumentumai

Sugár Viktor *Munkanaplói* 1935 és 1942 között, 8 kötetben, év megjelölésével, de lapszám nélkül. Fellelhetők a Mátyás templom archívumában

Bárdos Lajos *Munkanaplói*, két kötetben, 1942–51, ill. 1951–62 között, lapszám nélkül. Fellelhetők a Bárdos Archívumban

Létray István (névtelenül megírt) feljegyzései, Göblyös Péter birtokában

Wittinghoff Béla feljegyzései, Göblyös Péter birtokában

Göblyös Péter feljegyzései, Göblyös Péter birtokában

Sugár Viktor és Várhelyi Antal gyászjelentései. Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentés-gyűjtemény

ISOZ Kálmán (szerk.): *A Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola évkönyve 1934–35*

MOLNÁR I. (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Szerk. Budapest 1936

LÁNYI Viktor (szerk.). *Hungária Zenei Lexikon*. Hungária, [1945]

BARTHA Dénes—TÓTH Margit: *Zenei Lexikon* I–III. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1965

BROCKHAUS—RIEMANN (a magyar kiadás szerk. Boronkai Antal): *Zenei Lexikon* 1–3. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1983–85

DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* online

Wikipédia-szócikkek

PERNYE András: az SLPX 11 633 (Matteo Simonelli – Josquin des Prés) Hungaroton-hanglemez ismertetője. A művet a Zeneművészeti Főiskola kamarakórusa énekelte lemezre, Párkai István vezényletével

GÖBLYÖS Péter: „Farkas Ilonka”, *Magyar Egyházzene* XXII (2014/2015) 333–335

Uő: „A Mátyás templom ének- és zenekarának repertoárja Bárdos Lajos működésének idején”, *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 411–436

Uő: „Kósa Sándor, a Mátyás templom karmestere”, megjelenés alatt a *Magyar Egyházzene*-ben

Várhelyi Antal saját működéséről részletes feljegyzéseket készített, ezek azonban lakásával együtt elpusztultak. Bárdos munkanaplóit időnként ő is vezette. A közölt adatok nagyrészt Várhelyi személyes közlései.

Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet Várhelyi Antal fiainak, Várhelyi Andrásnak és Mártonnak egyes életrajzi adatok szíves közléséért, és külön Várhelyi Mártonnak a Rádió irattárából megszerzett dokumentumok közlésre való szíves átengedéséért.

Elkerülhetetlen, hogy korábbi, Bárdos Lajos repertoárjáról készített dolgozatomban és e közlemény között átfedések legyenek. Ezt kettejük szoros munkakapcsolata magyarázza, a két cikk tehát egymás kiegészítőjeként tekinthető.